

Academic Article

The Value of Phraking Watsuthatthepwararam According to Aesthetics

คุณค่าของพระกริ่งวัดสุทัศน์เทพวรารามตามแนวสุนทรียศาสตร์

Phramaha Niti Thiradhammo Phromkhaw^{1*}, Paisin Pongpa², Phramaha Wasan Ponsen³, Bunruam Khammuangsaen⁴, & Kitsuchin Ponsen⁵

พระมหานิติ ธีรธมโม พรหมขาว^{1*}, ไพสิน ป้องภา², พระมหาวสันต์ วสันโต พลเสน³,

บุญร่วม คำเมืองแสน⁴, & กฤตสุชิน พลเสน⁵

ARTICLE INFO

Name of Author & Corresponding Author: *

1. Phramaha Niti Thiradhammo Phromkhaw *

พระมหานิติ ธีรธมโม พรหมขาว
Graduate School, Mahamakut Buddhist
University, Thailand.

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย

Email: Niti_Phromkhaw@gmail.com

2. Paisin Pongpa

ไพสิน ป้องภา

Graduate School, Mahamakut Buddhist
University, Thailand.

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย

Email: Paisin_Pongpa@gmail.com

3. Phramaha Wasan Ponsen

พระมหาวสันต์ พลเสน

Graduate School, Mahamakut Buddhist
University, Thailand.

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย

Email: Wasan_Ponsen@gmail.com

4. Bunruam Khammuangsaen

บุญร่วม คำเมืองแสน

Graduate School, Mahamakut Buddhist
University, Thailand.

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย

Email: Boonruam.ka@mbu.ac.th

5. Kitsuchin Ponsen

กฤตสุชิน พลเสน

Graduate School, Mahamakut Buddhist
University, Thailand.

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย

Email: Kitsuchin.pon@mbu.ac.th

คำสำคัญ:

คุณค่า, พระกริ่ง, สุนทรียศาสตร์

Keywords:

Value, Phra Kring, Aesthetics

ABSTRACT

This academic article Phra Kring of Wat Suthat has aesthetic value in various dimensions. Its artistic value is derived from Khmer art and Thai Buddhist art. It has detailed and proportional Buddha images. It is believed to have the virtue of loving-kindness and safety. Phra King Wat Suthat is considered one of the amulets with a long history and has been valued by Buddhism in each era, reflecting the ideas and beliefs of people in that era. The study found that Phra Kring of Wat Suthat Thepwararam is important in terms of art, culture and beliefs of Thai society through aesthetic concepts and aesthetic aspects in three main aspects: 1) Artistic value, which appears in a beautiful, delicate and refined form, reflecting the craftsmanship of Thai artists in the past. 2) Spiritual and emotional value that creates a sense of peace, coolness and faith through its shape, internal ringing sound and consecration rituals. 3) Historical and cultural value, which reflects the relationship between Phra Kring and the context of Thai society in the past, as well as the continuation of beliefs and the art of faith. This article therefore proposes to view Phra Kring not only as an amulet. But as an art object that has profound aesthetic value and can help to understand the value and beauty of Phra Kring in a dimension that provides knowledge about Thai amulets from the past to the present era to continue to be studied.

Article history:

Received: 25/03/2025

Revised: 02/05/2025

Accepted: 18/07/2025

Available online: 25/08/2025

How to Cite:Phromkhaw, P. et al. (2025). The Value of Phraking Watsuthatthepwararam According to Aesthetics. *Journal Dhamma for Life*, 31(3), 466-476.**บทคัดย่อ**

บทความวิชาการพระกริ่งวัดสุทัศน์มีคุณค่าในด้านสุนทรียศาสตร์แห่งมิติต่าง ๆ คุณค่าทางศิลปะ ได้รับจากศิลปะขอมกับศิลปะแบบไทยพุทธมีรายละเอียดองค์พระที่ต้องใช้และสมส่วน เชื่อกันว่ามีพุทธคุณด้านเมตตามหานิยม แคล้วคลาด พระกริ่งวัดสุทัศน์ถือว่าเป็นหนึ่งในพระเครื่องที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานและได้รับคุณค่าจากพุทธในแต่ละยุคสมัยสะท้อนถึงแนวคิดและคติความเชื่อของคนในยุคหนึ่ง จากการศึกษาพบว่าพระกริ่งวัดสุทัศน์เทพวรารามมีความสำคัญในเชิงศิลปะวัฒนธรรมและความเชื่อของสังคมไทยโดยแนวคิดทางสุนทรียศาสตร์และด้านสุนทรียภาพในสามด้านหลัก ได้แก่ 1) คุณค่าทางศิลปะ ซึ่งปรากฏในรูปแบบทั้งงดงาม ประณีตละเอียดอ่อน แสดงถึงฝีมือช่างศิลป์ไทยในอดีต 2) คุณค่าทางจิตวิญญาณและอารมณ์ ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกสงบเย็นใจ และศรัทธา ผ่านทั้งรูปทรง เสียงกริ่งภายใน และพิธีกรรมปลุกเสก 3) คุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระกริ่งกับบริบทสังคมไทยในอดีต ตลอดจนการสืบทอดความเชื่อและศิลปะแห่งความศรัทธา บทความนี้จึงเสนอให้มองพระกริ่งไม่เพียงในฐานะวัตถุมงคล แต่ในฐานะศิลปวัตถุที่ทรงคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์อย่างลึกซึ้งและทำให้สามารถช่วยให้เข้าใจถึงคุณค่าและความงามของพระกริ่งในมิติที่ให้องค์ความรู้เกี่ยวกับพระเครื่องไทยตั้งแต่ครั้งอดีตมาจนถึงยุคปัจจุบันให้คงอยู่ได้ศึกษาสืบต่อไป

บทนำ

ประเทศไทยเป็นเมืองพุทธ คนไทยส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท และมีบางส่วนที่นับถือพุทธศาสนานิกายมหายานด้วย โดยพระพุทธรูปทั้งสองนิกายนี้ได้ผสมกลมกลืนอยู่ในสังคมวัฒนธรรมประเพณีของไทยมาแต่โบราณ และนอกจากการเคารพกราบไหว้พระพุทธรูปซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ก็ยังนิยมพกพระเครื่อง (ย่อมาจากคำว่าพระเครื่องราง) คือพระพุทธรูปองค์เล็กๆ ติดตัวไว้ตลอดเวลา โดยเชื่อว่า อำนาจพุทธคุณในพระเครื่องนั้นจะช่วยป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ ซึ่งนอกจากจะถือว่าเป็นของสำคัญมีคุณค่าต่อจิตใจแล้ว พระเครื่องบางองค์ บางรุ่นปัจจุบันหาได้ยากเพราะมีการสร้างขึ้นมาน้อยมาก เช่นพระกริ่ง เป็นต้น และเชื่อกันว่าใครมีไว้บูชาย่อมมีแต่สิริมงคล เพราะมีพุทธคุณสูงในด้านแคล้วคลาด อยู่ยงคงกระพัน เมตตามหานิยม เกิดความสุขความเจริญ และยังใช้น้ำพุทธมนต์เพื่อรักษาโรคได้ด้วย จึงมีการเช่าบูชาในราคาที่สูงมาก (พระพรหมคุณาภรณ์ “ป.อ. ปยุตโต”: 2547)

การสร้างพระกริ่งเริ่มต้นที่ทิเบตและจีน จึงเรียกพระกริ่งทิเบตและพระกริ่งหนองแส ต่อมานิยมสร้างในเขมร เรียกว่า พระกริ่งอุบาเก็ง หรือพระกริ่งพนมบาเก็ง และพระกริ่งพระปทุมสุริยวงศ์ พบว่าขอมได้สร้างพระ

ศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย
Thai Journal Citation Index Centre

<https://so08.tci-thaijo.org/index.php/dhammalife/index>

กริ่งปฐมน้อย่างแพร่หลายทุกยุคในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพื่ออุทิศบูชาแด่พระพุทธโฆสัชยคุรุ ซึ่งได้มีการสร้างขึ้นมาตั้งแต่ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ภายหลังแพร่หลายในหมู่ชาวไทย ลาว สำหรับประเทศไทย การสร้างพระกริ่งปรากฏเป็นหลักฐาน ก่อนยุครัตนโกสินทร์ บ้างว่า สมัยกรุงศรีอยุธยา บ้างว่าตั้งแต่สมัยสุโขทัย

พระกริ่งในประเทศไทย นั้นต้องยอมรับว่า เจ้าตำรับการสร้างพระกริ่งในปัจจุบันนี้ ต้องยกให้วัดสุทัศนเทพวราราม เนื่องจากมีชื่อเสียงโด่งดังและมีประวัติการสร้างพระกริ่งมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่พ.ศ. 2441 เป็นต้นมา แต่ถ้าจะยกย่องให้พระกริ่งองค์แรก ที่หล่อขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็ได้แก่ วัดบวรนิเวศ โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงสร้างขึ้นและเรียกกันโดยสามัญว่า “พระกริ่งปวเรศ” สำหรับตำราการสร้างพระกริ่งในประเทศไทยพบดังนี้ว่าตำราสร้างพระกริ่งในยุคกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เดิมเป็นตำราของสมเด็จพระนพระชนิต วัดป่าแก้ว สำนักอรัญญิกาวาสสมณธรรมาวาสแห่งกรุงศรีอยุธยา และมาอยู่ที่สมเด็จพระยาปรมาลหุทิพยโนรส ศรีสุทนต์ขัตติยวงศ์ วัดพระเชตุพนฯ จากนั้นพระมงคลทิพย์มุนี (มา) วัดจักรวรรดิราชาวาส ก่อนที่จะมาตกอยู่ที่สมเด็จพระสังฆราช (แพ) เมื่อครั้งยังทรงสมณศักดิ์เป็นพระเทพโมลี (ทวีศักดิ์ ศรีทอง: 2560)

พระกริ่งไม่ใช่เพียงพระเครื่ององค์เล็ก ๆ หากแต่เป็น เครื่องสะท้อนศรัทธาและภูมิปัญญาทางศาสนา ที่แฝงไว้ด้วยศิลปะ ประวัติศาสตร์ และพลังศรัทธาในพุทธคุณอย่างลึกซึ้ง จากจุดเริ่มต้นในทิเบตและจีน สู่อารามในเขมร และพัฒนาอย่างสมบูรณ์ในประเทศไทยโดยวัดสุทัศน พระกริ่งจึงถือเป็น “มรดกทางจิตวิญญาณ” ที่ยังคงความศักดิ์สิทธิ์ และได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องในสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบัน

ประวัติและความเป็นมาของพระกริ่งวัดสุทัศน

พระกริ่งวัดสุทัศน หรือที่รู้จักอย่างแพร่หลายในชื่อ พระกริ่งวัดสุทัศนเทพวราราม นับเป็นหนึ่งในพระกริ่งที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมสูงสุดในประเทศไทย ด้วยพุทธลักษณะที่งดงามตามแบบศิลปะดั้งเดิม ผสานกับพุทธคุณอันเข้มแข็ง จึงจัดอยู่ในกลุ่ม “พระกริ่งสายวัดสุทัศน” ซึ่งเป็นสายที่มีความเข้มแข็งทั้งด้านเมตตามหานิยม แคล้วคลาด คงกระพัน และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชนมาช้านาน

จุดเริ่มต้นแห่งตำนานพระกริ่งวัดสุทัศนนั้น มีที่มาจากเหตุการณ์สำคัญในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อครั้งที่ สมเด็จพระวันรัต (แดง) ซึ่งดำรงตำแหน่งพระอุปัชฌาย์ในสมัยนั้น ป่วยหนักด้วยโรคหิวาตโรค (ซึ่งในสมัยนั้นถือเป็นโรคร้ายแรงและระบาดหนัก) พระอาการอยู่ในขั้นวิกฤติ ไม่มียารักษาให้หายขาดได้เมื่อทราบข่าว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ของสมเด็จพระวันรัต (แดง) และเป็นผู้ทรงภูมิธรรมชั้นสูง ได้ทรงระลึกถึงประสบการณ์เก่า ว่าเคยรักษาผู้ป่วยหิวาตโรคให้หายได้ ด้วยการอาราธนา “พระกริ่ง” ลงในน้ำ แล้วสวดพระพุทธมนต์ ทำน้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์ให้ผู้ป่วยดื่ม ซึ่งเกิดผลเป็นท้าวศรัทธา ผู้ป่วยหายจากโรคร้ายอย่างน่าอัศจรรย์ เมื่อทรงเล่าความหลังดังกล่าวแล้ว ทรงนำ “พระกริ่งปวเรศ” ซึ่งถือเป็นพระกริ่งต้นแบบอันศักดิ์สิทธิ์ของวัดสุทัศน มาทำน้าพระพุทธมนต์ แล้วถวายแก่สมเด็จพระวันรัต (แดง) เมื่อท่านฉันน้ามนต์นั้นเข้าไป อาการป่วยก็ บรรเทาและหายเป็นปกติ จนเป็นที่ประจักษ์ในหมู่สงฆ์และประชาชน

เหตุการณ์ครั้งนั้นได้สร้างความเลื่อมใสอย่างสูงใน พุทธานุภาพของพระกริ่ง โดยเฉพาะพระกริ่งที่จัดสร้างตามแบบฉบับวัดสุทัศน์ จึงทำให้เกิดการสืบสานแนวทางการสร้างพระกริ่งขึ้นในวัดสุทัศน์อย่างจริงจัง โดยมีรูปแบบพิธีกรรมที่เข้มขลัง และเน้นคุณลักษณะสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

1. ความงดงามในพุทธศิลป์ ตามแบบพระพุทธรูปจีน (ทิเบต) ผสมผสานศิลปรัตนโกสินทร์
2. ความบริสุทธิ์ในเจตนา เพื่อสืบพระศาสนาและเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ
3. ความเข้มขลังของพิธีกรรม ปลุกเสกโดยพระเถระผู้มีอภิญญา ผ่านพิธีมหาพุทธาภิเษกที่สมบูรณ์

ต่อมาการจัดสร้างพระกริ่งในวัดสุทัศน์จึงได้รับการสืบทอดและพัฒนาเรื่อยมา เช่น พระกริ่งปวเรศ ปี พ.ศ. 2413 พระกริ่งรุ่นหลังสมเด็จพระสังฆราช (แพ) พระกริ่งศิริราช และพระกริ่งในยุคปัจจุบัน ล้วนแต่มีพื้นฐานความศรัทธาจากเรื่องราวอัศจรรย์นั้น

จุดเริ่มต้นของการสร้างพระกริ่งวัดสุทัศน์

พระกริ่งวัดสุทัศน์ เริ่มสร้างขึ้นในสมัย พระเดชพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีโสเทโว) ขณะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวรารามท่านได้รับแรงบันดาลใจจาก พระกริ่งจีน โดยเฉพาะจากวัดในประเทศจีนที่มีการบรรจุเม็ดกริ่งไว้ภายในองค์พระพระกริ่งรุ่นแรกที่จัดสร้างขึ้น เรียกว่า "พระกริ่งปวเรศ" สร้างเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2470

สมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีโสเทโว) วัดสุทัศนเทพวรารามได้ทอดพระเนตรเห็นคุณวิเศษน่าอัศจรรย์ของพระกริ่งในขณะนั้นแล้ว จึงเกิดความสนพระทัย และทรงเริ่มศึกษาค้นคว้าตำราที่จะสร้างพระกริ่งเรื่อยมา จนมีความรู้ความเชี่ยวชาญในการสร้างจนเจนจบ เมื่อจะมีการสร้างพระกริ่งขึ้นครั้งใด พระองค์จะถูกขอร้องให้เป็นผู้ชี้แจงการสร้าง และการหล่อ ในฐานะประธานการหล่อพระกริ่งเสมอมา การสร้างพระกริ่งตำรับวัดสุทัศน์นั้น สมเด็จพระสังฆราช (แพ) ท่านได้ตรัสว่า “ดีในและดินนอก” หมายถึงเมื่อสร้างพระกริ่งออกมาแล้ว จะต้องมีส่วนดีของเม็ดกริ่งที่ตั้งกังวาน และไม่เห็นรูเจาะ รูคว้านให้เห็น ซึ่งจะต้องทำให้เป็นเนื้อเดียวกับองค์พระ ซึ่งคือ “ดีใน” สำหรับ “ดินนอก” คือมวลสารแห่งเนื้อพระต้องตามสูตรอย่างโบราณประกอบไปด้วย

1. ชินน้ำหนัก 1 บาท
2. จ้าวน้ำเงิน น้ำหนัก 2 บาท (แร่ชนิดหนึ่ง สีเขียวปนน้ำเงิน)
3. เหล็กละลายตัว น้ำหนัก 3 บาท
4. บริสุทธ์ทองแดงบริสุทธ์น้ำหนัก 4 บาท
5. พรอท น้ำหนัก 5 บาท
6. สังกะสี น้ำหนัก 6 บาท
7. ทองแดง น้ำหนัก 7 บาท
8. เงิน น้ำหนัก 8 บาท
9. ทองคำ น้ำหนัก 9 บาท

มาหล่อหลอมให้กินกันดีแล้วนำมาตีเป็นแผ่นแล้วจารยันต์ 108 กับ นะ ปถมัง 14 จึงได้เนื้อมวลโหระ ออกมาสีอย่างนาคสีก เมื่อปล่อยไว้นานเข้าจะกินอากาศ เป็นผิวกลับดำ มีพรายเงิน พรายทองแล้วแต่กระแส โหระ และผิวดำมันวาวอย่างสีปีกแมลงทับ ซึ่งเรียกว่า “ดินอก” หลังจากการสิ้นพระชนม์ของพระสมเด็จ พระสังฆราช (แพ) การสร้างพระกริ่งสายวัดสุทัศน์ยังคงสืบทอดารับกันอย่างต่อเนื่อง ทำให้การสร้างพระกริ่ง ยังคงได้รับการพัฒนาและต่อยอดมาจนทุกวันนี้ (สุเมธ เกียรติสุนทร: 2556)

แนวคิดในการสร้าง

การจัดสร้างพระเครื่องในครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายอันศักดิ์สิทธิ์และลึกซึ้ง โดยมี จุดประสงค์หลักเพื่อเป็นพระ ประจำตัว สำหรับพุทธศาสนิกชนผู้ประพฤติปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ ให้สามารถยึดเหนี่ยวจิตใจและใช้ในการเจริญ ภาวนา ป้องกันภัย และเสริมสร้างกำลังใจในวิถีแห่งธรรม การสร้างพระเครื่องครั้งนี้ ยึดถือหลักการทาง พระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด โดยมุ่งเน้นถึงความบริสุทธิ์แห่งเจตนาและพิธีกรรม เพื่อให้เป็นไปตามแนวทาง ดั้งเดิมที่สืบทอดมาแต่โบราณ การปลุกเสกพระเครื่องได้จัดขึ้นอย่างเข้มขลังในรูปแบบของ "มหาพุทธาภิเษก" ซึ่ง ถือเป็นพิธีกรรมใหญ่ที่ทรงคุณค่าสูงสุดในพระพุทธศาสนา ในพิธี ได้มีการ อัญเชิญพุทธคุณ ธรรมคุณ และ สังฆคุณ เพื่อประสิทธิ์ประสาทพลังแห่งพระรัตนตรัยลงสู่พระเครื่อง โดยสมเด็จพระสังฆราช (แพ) ได้ทรงเป็น องค์ประธานในพิธี พร้อมทั้งทรงควบคุมการสร้างและดำเนินการอย่างใกล้ชิดในทุกขั้นตอน เพื่อให้มั่นใจว่า พระเครื่องที่จัดสร้างขึ้นจะเปี่ยมไปด้วยความศักดิ์สิทธิ์ ถูกต้องตามพระธรรมวินัย และเป็นที่เคารพบูชาอย่าง แท้จริง

นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญกับการรวบรวมพระเกจิอาจารย์ผู้ทรงคุณธรรมและมีชื่อเสียงด้านวิปัสสนา กรรมฐานจากทั่วประเทศ มาร่วมสวดภาวนาและปลุกเสกในพิธี เพื่อให้เกิดพลังจิตอันบริสุทธิ์และเป็นหนึ่งเดียว ในการประจุพลังลงสู่พระเครื่องแต่ละองค์

พระกริ่งรุ่นสำคัญ

พระกริ่งปวเรศ (รุ่นแรก) ปี 2470 เป็นพระกริ่งต้นแบบ สร้างน้อยมาก มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์สูง

พระกริ่งธรรมจักร สร้างในปีต่าง ๆ ต่อมา เช่น ปี 2485 และ 2500

พระกริ่งวัดสุทัศน์ รุ่นปี 2490, 2500, 2505, 2510 เป็นที่นิยมในหมู่นักสะสมและผู้ศรัทธา

ลักษณะเด่น

มีเมตกริ่งบรรจุอยู่ภายใน ทำให้เวลาเขย่าจะมีเสียงดัง "กริ่ง" พิมพ์พระมักอิงศิลปะแบบจีนผสมไทย มีความงดงาม อ่อนช้อยได้ฐานมักเจาะรูเพื่อบรรจุเมตกริ่ง และอุดด้วยโลหะผสมหรือโลหะเงิน ส่วนทางด้าน พุทธคุณ พระกริ่งวัดสุทัศน์ขึ้นชื่อในเรื่อง เมตตามหานิยม แคล้วคลาดปลอดภัย คงกระพัน เสริมบารมีและความ เจริญรุ่งเรืองในชีวิต พุทธลักษณะหล่อครั้งแรกนั้น เป็นพระรูปชัตตสมาธิเพชร พระกรซ้ายหงายฝ่าพระหัตถ์บนตัก

พระกรขวาวางพระหัตถ์ไว้ที่พระเพลา ปลายพระหัตถ์ทรงชี้พระธรณีเป็นพยาน ประทับบนพระแท่นบัวคว่ำบัวหงาย 8 กลีบ ต่อมาทรงเห็นว่าจะเป็นการซ้ำแบบครู จึงทรงยกย้ายให้พระหัตถ์ซ้ายทรงประคองหมอน้ำมนต์ และเพิ่มบัวหลังตรงจุดศูนย์กลางขึ้นอีก 1 บัว ผสมทองเนื้อสัมฤทธิ์ พระกรึงปวเรศาฯ นี้ เนื้อในขององค์พระเป็นสีจำปาอ่อน ผิวกลับดำ ทรงสร้างไว้ 2 คราว คราวแรกอุดฐานด้วยทองแดง คราวที่ 2 อุดฐานด้วยทองเหลือง มีเครื่องหมายกันปลอม ในยุคนี้การนิยมนสร้างพระกรึงยังไม่แพร่หลาย

สุนทรียศาสตร์ เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาว่าด้วยเรื่องของความงามและศิลปะ นับเป็น แนวคิดที่ดำเนินสืบเนื่องมาช้านานนับพันปี ความหมายสุนทรียภาพของชีวิต เป็นความซาบซึ้งที่มีคุณค่าในจิตใจของมนุษย์ เพราะทุกคนปรารถนาสิ่งที่ทำให้เจริญหู เจริญตา ซึ่งถือเป็นอาหารใจที่ได้รับจากทางหูและตาสุนทรียศาสตร์ “วิชาที่ว่าด้วยความสวย ความงาม และความไพเราะ สามารถรับรู้ได้ ด้วยประสาทสัมผัส เกิดความรู้สึกปิติยินดี อิ่มเอมใจ พอใจ และชื่นชมในสิ่งต่างๆ ที่เข้ามาปะทะ อาจจะเป็นในธรรมชาติเอง หรือที่มนุษย์ผลิตคิดค้นขึ้นโดยมีจุดประสงค์ให้มีความงาม” สุนทรียภาพ “ประสบการณ์ทางความงามเกิดขึ้นจากการได้สัมผัสกับสิ่งที่มีความงาม ความไพเราะ แล้วทำให้เกิดอารมณ์สุนทรีย์ เกิดความปิติสุขเพลิดเพลิน” ประสบการณ์ทาง ความงามมี 2 ลักษณะ ได้แก่ ประสบการณ์ตรง ซึ่งมีผลต่อการรับรู้คุณค่าสุนทรีย์ได้มากที่สุด และประสบการณ์รอง ส่วนใหญ่ล้วนเป็นผลงานที่มนุษย์สร้างขึ้นและไม่มีโอกาสได้ชมของจริง (อังคณา สมคิด: 2552)

สุนทรียศาสตร์ตะวันตกพยายามเพื่อมุ่งหาคำตอบว่า ความงามนั้นคืออะไร โดยมีประเด็นใหญ่อยู่หลายประการอันได้แก่คุณค่าของความงามเป็นจริงหรือมีอยู่แล้วในตัวเองหรือไม่หรือความงามกับสิ่งที่งามมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ซึ่งได้พัฒนามาเป็นระบบแนวคิดที่ถ่ายทอด และมีอิทธิพลต่อแนวคิดทฤษฎีของนักปรัชญาแต่ละท่าน ว่าชอบใจหรือรับแนวคิดของ ท่านใดไปพัฒนาเป็นแนวคิดทางปรัชญาของตนเอง ก่อให้เกิดเป็นระบบแนวคิดและจำแนก ออกเป็นทฤษฎีต่างๆ โดยมีความแตกต่างกันทางด้านทฤษฎีที่ชัดเจนในแต่ละทฤษฎี ไม่ว่าจะเป็น ทฤษฎีแบบ ทฤษฎีรูปทรง หรือแม้แต่ทฤษฎีการแสดงออกทางอารมณ์ เป็นต้น

สุนทรียศาสตร์

สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) คือ ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยเรื่องของความงาม เป็นการ แสวงหาคำตอบเกี่ยวกับนิยามความหมายของความงาม ประสบการณ์การรับรู้ความงาม และการตัดสิน คุณค่าความงาม ทั้งที่มีอยู่ในธรรมชาติและในศิลปะ เนื่องจากสุนทรียศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา (Philosophy) วิธีการศึกษาจึงดำเนินไปตามวิธีการทางปรัชญา คือ เป็นการมุ่งหา “คำตอบ” ที่เป็นไปได้ ต่อ “ปัญหา” หนึ่งๆ ด้วยการใช้เหตุผลเป็นเครื่องมือ ด้วยเหตุนี้คำตอบทางปรัชญาจึงมีลักษณะเป็น ปลายเปิด มีสภาวะของการไม่รู้จบ และยากที่จะบ่งชี้ได้อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม ปรัชญาในสมัยหนึ่งอาจ ถูกพัฒนาต่อไป หรือถูกโต้แย้งโดยปรัชญาซึ่งคิดค้นขึ้นในภายหลังได้ ดังนั้น ปรัชญาทางสุนทรียศาสตร์จึง ไม่มีความสมบูรณ์อันเป็นที่สุดในตัวเอง และไม่เป็นความจริงสากล เพราะปรัชญาหนึ่งอาจเป็นของคนกลุ่ม หนึ่ง หรือจำกัดอยู่กับโลกทัศน์สมัยใดสมัยหนึ่ง แต่ไม่สอดคล้องหรือไม่สามารถใช้กับคนกลุ่มอื่นหรือสมัย อื่นได้ (จรรุญ โคมุทรัตนานนท์: 2539)

การแสวงหาความรู้หรือความจริงเกี่ยวกับศิลปะและความงามของชาวตะวันตกนั้น เริ่มมีมา ตั้งแต่สมัยคลาสสิก (The Classical Period) 480-323 ปีก่อนคริสตกาล โดยนักปรัชญาชาวกรีกคนสำคัญ ของโลกคือเพลโต (Plato) ได้ให้นิยามศิลปะว่า เป็นการลอกเลียนแบบ (representation) จาก ธรรมชาติหรือสิ่งที่อยู่รอบตัวในโลกแห่งผัสสะ (sensible world) ซึ่งสามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส โดยสรรพสิ่งต่างๆ นั้นล้วนไม่มีความสมบูรณ์ เนื่องจากเป็นสิ่งที่ลอกเลียนแบบมาจากโลกของแบบ (The world of Ideas) หรือโลกแห่งมโนคติที่สมบูรณ์ (ideas) ซึ่งอยู่เหนือไปจากการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส ของมนุษย์ สามารถเข้าถึงได้ด้วยปัญญาอีกที ผลงานศิลปะจึงเป็นเพียงจินตภาพ (image) หรือภาพลวง ตา (illusion) เหมือนภาพสะท้อนในกระจกเงาของสิ่งที่อยู่ในโลก ไม่สามารถเข้าถึงความจริงสูงสุดในโลก ของแบบได้ (จรรยา โกมรรัตนานนท์: 2547)

ความงามเป็นหัวใจของสุนทรียวิทยา และสุนทรียศาสตร์ที่ให้ความสนใจยิ่ง เป็นคุณค่าสำคัญของผลงานศิลปะ และความงามในธรรมชาติ ซึ่งก็มีข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่า “ความงาม” เพราะคำ ๆ นี้ยังมีความหมายคลุมเครือ ไม่ชัดเจน เพราะเป็นได้ทั้งคุณศัพท์ และกริยาวิเศษณ์ และยังใช้ในลักษณะที่ชวนฟัง ชวนยินดี ชวนให้สมเพชอีกด้วย เช่น ผลงาม กำไรงาม และงามหน้า เป็นต้น ซึ่งยังไม่ถูกต้องตรง กับความงามในสุนทรียศาสตร์ เพราะยังมีความหมายถึงสิ่งของและความรู้สึกอื่น ๆ อีก เช่นความงาม คือ ความดี ความงามคือ ความจริง ความงามคือ ความน่าเกลียด ความ ทุกข์โศก ถ้าสร้างใหม่ศิลปะก็เป็นความงามได้และคำ ๆ นี้ยังไม่เป็นศัพท์เฉพาะ ฉะนั้น โดยทั่วไปจึงนิยมใช้คำสุนทรีย์ สุนทรียะและสุนทรียภาพแทนแม้แต่คำว่า Beauty ในภาษาอังกฤษเอง ก็ยังมีนักปราชญ์หลายคนมีความเห็นแย้งว่า ไม่ตรงกับ ความหมาย ที่แท้จริง

แนวคิดทางด้านสุนทรียศาสตร์

สุนทรียศาสตร์ในปรัชญาตะวันตก สุนทรียศาสตร์ในปรัชญาตะวันตก หากไม่นับในยุคที่มีการบัญญัติคำว่า สุนทรียศาสตร์ในช่วงศตวรรษที่18 โดยนักปรัชญาชาวเยอรมัน คือ เบิร์มการ์เทน (Alexander Goltieb Baumgarten) ซึ่งเป็นผู้ตั้งชื่อ สุนทรียศาสตร์ว่า “เอสเธติกส์” (Aesthetics) ก็นับได้ว่าการก่อ ตัวขึ้นอย่างเป็นรูปเป็นร่างในยุคปรัชญากรีกเจริญรุ่งเรืองหรือในยุคของเพลโต (Plato) และ อริสโตเติล (Aristotle) ซึ่งท่านทั้งสองนี้ได้เป็นผู้ให้กำเนิดทฤษฎีแบบ

สุนทรียศาสตร์แบบตะวันตกนี้เนื่องจากนักปรัชญาเป็นผู้คิดค้นเสียเป็นส่วนมาก และส่วนใหญ่ไม่มีความเกี่ยวเนื่องในศาสนาโดยตรงโดยปรัชญาเมธีแต่ละท่านมีอิสระในกรอบความคิด ของตนเอง และนำเสนอทฤษฎีตามความคิดของตนเองได้ค่อนข้างอิสระจนบางครั้งก็มีความ ขัดแย้งกับศาสนจักรและอาณาจักร ทำให้ปรัชญาเมธีหลายคนต้องถูกลงโทษโทษและถูกประหารชีวิตดังเช่น โซคราติส (Socrates) (Srinivasan, T. “Ed.”: 2007)

เมื่อกล่าวถึงสุนทรียศาสตร์โดยทั่วไปหมายถึงเรื่องของความงามซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมาย สูงสุดทางสุนทรียศาสตร์ ในเรื่องความงามนี้นักปรัชญาหลายๆ ท่านได้ให้ข้อสังเกตและความคิดเห็นที่แตกต่างกันออกไป โดยบางท่านกล่าวว่าความงามเป็นวัตถุวิสัย (Objective) บางท่าน ให้คำตอบว่า ความเป็นจิตวิสัย (Subjective) และต่างก็ได้ให้แสดงแนวคิด และทฤษฎีตาม ความคิดของแต่ละท่าน เพื่อหาคำตอบอันว่าด้วยเรื่องความงาม

สูงสุด ประเด็นนี้นับว่าเป็นปัญหา และข้อถกเถียงทางสุนทรียศาสตร์ที่สำคัญประการหนึ่ง ที่จริงแล้วความงามเป็นทั้งจิตวิสัยและวัตถุวิสัยเพราะที่ตั้งของความงามแยกจากจิตและวัตถุไม่ได้กล่าวคือ ความงามมีอยู่ทั้งในสิ่งแวดล้อมและในจิตใจของเราแลงเฟลด์ (Langfeld) จึงกล่าวว่า “ความงามไม่ได้ขึ้นอยู่กับบุคคลเพียงอย่างเดียวและไม่ได้ขึ้นอยู่กับวัตถุเพียงอย่างเดียวแต่ขึ้นอยู่กับทั้งสองสิ่งคือจิตและวัตถุ (สมพร ชวยชู: 2561) สุนทรียศาสตร์นักปรัชญาตะวันออก สุนทรียศาสตร์ตะวันออก คือ แนวคิดเกี่ยวกับความงามและศิลปะที่มีรากฐานจากวัฒนธรรมตะวันออก เช่น จีน อินเดีย ญี่ปุ่น และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากแนวคิดตะวันตก โดยให้ความสำคัญกับความกลมกลืน ความสงบ ความเรียบง่าย และจิตวิญญาณ

ลักษณะเด่นของสุนทรียศาสตร์ตะวันออก

ความกลมกลืนกับธรรมชาติ มองความงามว่าเกิดจากความสอดคล้องกับธรรมชาติ เช่น ศิลปะจีนหรือญี่ปุ่นมักแสดงถึงภูเขา แม่น้ำ ดอกไม้ โดยไม่ต้องมีความสมบูรณ์แบบ แต่เน้นความรู้สึกลึกซึ้ง ความเรียบง่าย แนวคิดเช่น "วาบิ-ซาบิ" (Wabi-sabi) ของญี่ปุ่น ชี้ว่าความไม่สมบูรณ์ ความเก่า หรือความไม่แน่นอนก็สามารถเป็นความงามได้ จิตวิญญาณและความสงบภายใน สุนทรียศาสตร์ในพุทธศาสนา เต๋า หรือฮินดู ให้ความสำคัญกับภาวะจิต ความว่างเปล่า ความเรียบง่าย และการตระหนักรู้ในตนเอง

ความหมายแฝงและการตีความศิลปะตะวันออกมักไม่ตรงไปตรงมา แต่มักสื่อด้วยสัญลักษณ์หรือความหมายลึกซึ้ง ให้ผู้ชมตีความด้วยตนเอง

การใช้ศิลปะเพื่อจรรโลงใจและการฝึกจิต เช่น การประดิษฐ์อักษรจีน (Calligraphy) การจัดดอกไม้ของญี่ปุ่น (Ikebana) หรือภาพวาดพุทธศิลป์ ใช้เป็นเครื่องมือฝึกสมาธิ มุ่งเน้นแนวคิดอันเกี่ยวเนื่องด้วยเทพเจ้าสิ่งที่ไม่มีความสมบูรณ์แบบและศาสนาซึ่งแตกต่างจากสุนทรียศาสตร์แบบตะวันตกที่ว่าด้วยแนวคิดทาง ปรัชญาดังนั้น สุนทรียศาสตร์แบบพุทธก็มีพื้นฐานตามแบบฉบับของสุนทรียศาสตร์ตะวันออก (วัลลภา สุดใจ: 2553)

การวิเคราะห์คุณค่าของพระกริ่งวัดสุทัศน์ตามแนวสุนทรียศาสตร์

การวิเคราะห์ คุณค่าของพระกริ่งวัดสุทัศน์ ตามแนว สุนทรียศาสตร์จะพิจารณาทั้งในด้านรูปลักษณ์ ความงามทางศิลปะ ความหมายเชิงสัญลักษณ์ และความรู้สึกที่ผู้ชมได้รับจากการสัมผัสหรือมีปฏิสัมพันธ์กับองค์พระ ซึ่งสามารถแจกแจงได้เป็น 3 ด้านหลัก ๆ ดังนี้

1. คุณค่าด้านรูปทรงและศิลปะ ความประณีตทางช่าง พระกริ่งวัดสุทัศน์ได้รับการหล่อด้วยเทคนิค "ปั้นหุ่นเทียน" (Lost Wax Casting) ที่ต้องใช้ความละเอียดสูง องค์พระมีความอ่อนช้อย ได้สัดส่วน มีเส้นสายที่นุ่มนวลแต่แฝงพลัง ลักษณะพิเศษของพิมพ์ ลักษณะเด่นคือพระพักตร์ยิ้มแบบ "อมยิ้ม" ดวงตาเปิด องค์พระอยู่ในอิริยาบถสมาธิ (ปางสมาธิ) และฐานบัวแบบบัวพันปลา ซึ่งทั้งหมดนี้ให้ความรู้สึกสงบนิ่ง สมดุล และสง่างาม ความงามแบบไทยผสมจีน พระกริ่งวัดสุทัศน์ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน เช่นการใส่เม็ดกริ่ง และองค์ประกอบบางส่วน เช่น พระเกศาและจีวร แต่ก็ผสมผสานกับศิลปะไทยอย่างลงตัว

2. คุณค่าด้านความหมายเชิงสัญลักษณ์ เมื่ดกริ่ง สื่อถึง "เสียงแห่งธรรม" (เสียงของพระธรรมที่ตั้งกังวานในจิตใจ) เปรียบเหมือนการปลุกจิตวิญญาณให้ตื่นรู้ อริยาบถสมาธิ สื่อถึงความสงบ สติ สมาธิ และปัญญา แก่นแท้ของการฝึกฝนจิตตามแนวทางพุทธศาสนา โลหะศักดิ์สิทธิ์ มักมีการผสมชนวนโลหะจากพระเครื่องรุ่นเก่า หรือโลหะจากวัตถุมงคลต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อในพลังแห่งจิตวิญญาณและความศักดิ์สิทธิ์ที่ถ่ายทอดได้ผ่านวัตถุ

3. คุณค่าทางจิตวิญญาณและสุนทรียภาพในผู้ศรัทธา ความรู้สึกศรัทธาและปลอดภัย การได้ครอบครองหรือเห็นพระกริ่งวัดสุทัศน์ทำให้เกิดความรู้สึกสงบ อ่อน นุ่มนวล และศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ผู้ที่บูชามักใช้พระกริ่งเป็นสื่อในการภาวนา ทำสมาธิ หรือเป็นเครื่องเตือนใจให้ดำเนินชีวิตด้วยเมตตาและสติ ความทรงจำทางวัฒนธรรม องค์พระเป็นตัวแทนของความรุ่งเรืองทางศิลปะและพุทธศาสนาในยุคหนึ่งของไทย เป็นสัญลักษณ์ของการสืบทอดจิตวิญญาณไทย พระกริ่งวัดสุทัศน์ไม่เพียงแต่มีค่าในแง่ของความเก่าและพุทธคุณ แต่ยังเปี่ยมไปด้วย ความงามทางสุนทรียศาสตร์ ที่ผสมผสาน ศิลปะ วัฒนธรรม ความเชื่อ และจิตวิญญาณเข้าไว้ด้วยกันอย่างลึกซึ้ง เป็น "วัตถุที่มีชีวิต" ซึ่งสร้างความงดงามทั้งต่อสายตาและหัวใจของผู้ศรัทธา

สรุป

จากการวิเคราะห์ในเชิงสุนทรียศาสตร์ พระกริ่งวัดสุทัศน์ไม่เพียงแต่เป็นพระเครื่องที่มีความงามทางศิลปะ แต่ยังมีคุณค่าทางจิตวิญญาณ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง องค์ประกอบเหล่านี้ทำให้พระกริ่งวัดสุทัศน์เป็นมากกว่าวัตถุมงคล แต่เป็นศิลปวัตถุที่เชื่อมโยงจิตใจของผู้คนกับศรัทธาและสุนทรียภาพของพุทธศาสนา บทความนี้ศึกษาคุณค่าของพระกริ่งวัดสุทัศน์เทวราชผ่านมุมมองทางสุนทรียศาสตร์ โดยพิจารณาทั้งด้านความงามทางศิลปะ พุทธลักษณะอันประณีต และความสมดุลขององค์พระกริ่ง ซึ่งสะท้อนถึงอิทธิพลของพุทธศิลป์ลังกาวงศ์ นอกจากนี้ พระกริ่งยังมีคุณค่าทางจิตวิญญาณ โดยเป็นวัตถุมงคลที่ส่งเสริมศรัทธาและความเชื่อในพุทธคุณ ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม พระกริ่งวัดสุทัศน์ถือเป็นมรดกสำคัญของพุทธศาสนาไทยที่เกี่ยวข้องกับคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ และกระบวนการสร้างที่เข้มแข็ง ท้ายที่สุด พระกริ่งยังสร้างประสบการณ์สุนทรียะให้แก่ผู้ศรัทธา ทำให้เกิดความสงบและความเชื่อมโยงทางจิตใจ ด้วยเหตุนี้ พระกริ่งวัดสุทัศน์จึงไม่ได้เป็นเพียงวัตถุมงคล แต่ยังเป็นศิลปวัตถุที่สะท้อนถึงศรัทธา ความงาม และมรดกทางวัฒนธรรมของไทย คุณค่าทางจิตวิญญาณ ที่ทำให้พระกริ่งเป็นวัตถุมงคลศักดิ์สิทธิ์ ส่งเสริมศรัทธาและความเชื่อในพุทธคุณ คุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระสังฆราช (แพ) และแสดงถึงภูมิปัญญาการสร้างพระเครื่องไทย สุดท้ายคือ มิติแห่งประสบการณ์สุนทรียะ ที่ทำให้ผู้ศรัทธารู้สึกสงบและเชื่อมโยงกับจิตวิญญาณ ดังนั้น พระกริ่งวัดสุทัศน์จึงเป็นมากกว่าวัตถุมงคล แต่เป็นศิลปวัตถุที่มีความงดงามและคุณค่าทางศาสนา วัฒนธรรม และจิตใจ

ข้อเสนอแนะ

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการศึกษา

จากการศึกษาและวิเคราะห์พระกริ่งวัดสุทัศน์เทพวรารามในเชิงสุนทรียศาสตร์ ทำให้เห็นถึงคุณค่าที่ครอบคลุมหลายมิติ ทั้งด้านศิลปะ จิตวิญญาณ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม ซึ่งสามารถนำไปสู่ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ เผยแพร่ และการศึกษาต่อไป ดังนี้

1. การส่งเสริมการเรียนรู้แบบบูรณาการควรมีการส่งเสริมการศึกษาพระกริ่งวัดสุทัศน์ในลักษณะสหวิทยาการ ที่เชื่อมโยงองค์ความรู้ด้านศิลปะ พุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งและรอบด้านต่อคุณค่าของพระเครื่องในบริบทสังคมไทย
2. การอนุรักษ์และเผยแพร่มรดกทางวัฒนธรรม พระกริ่งวัดสุทัศน์ควรได้รับการอนุรักษ์ทั้งในแง่ของวัตถุและองค์ความรู้ โดยสามารถจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์หรือเผยแพร่ผ่านสื่อดิจิทัลที่มีบริบททางประวัติศาสตร์และศิลปะ เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้รับรู้และเข้าใจถึงความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมไทย
3. การส่งเสริมประสบการณ์สุนทรียะในมิติศาสนา ควรพัฒนากิจกรรมหรือพื้นที่การเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้สัมผัสและเรียนรู้พระกริ่งผ่านประสบการณ์ตรง เช่น การศึกษาศิลปะการสร้างพระ การภาวนาร่วมกับพระเครื่อง หรือการจัดนิทรรศการเชิงสุนทรียศาสตร์ที่เน้นความสงบและศรัทธา
4. การศึกษาเชิงจิตวิญญาณควบคู่กับศิลปะ ควรมีการวิจัยและพัฒนาหลักสูตรหรือแนวทางการศึกษาที่เชื่อมโยงจิตวิญญาณกับศิลปะไทย โดยใช้พระกริ่งวัดสุทัศน์เป็นกรณีศึกษา เพื่อแสดงให้เห็นว่า ความงามสามารถเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดศรัทธา และเสริมสร้างประสบการณ์ภายในของผู้ศึกษา
5. การนำเสนอเป็นกรณีศึกษาในสาขาสุนทรียศาสตร์ไทย พระกริ่งวัดสุทัศน์เป็นตัวอย่างที่เด่นชัดของการหลอมรวมคุณค่าทางศิลปะและศาสนา จึงควรถูกนำมาใช้เป็นกรณีศึกษาในหลักสูตรด้านสุนทรียศาสตร์ ศิลปะไทย หรือวัฒนธรรมศึกษา เพื่อให้นิสิตนักศึกษาได้เรียนรู้จากองค์จริงของวัฒนธรรมไทยที่มีชีวิต

เอกสารอ้างอิง

- จรรยา โกมุตตานานนท์. (2539). *ศิลปะคืออะไร*. กรุงเทพฯ: บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด.
- จรรยา โกมุตตานานนท์. (2547). *สุนทรียศาสตร์ กรีก-ยุคฟื้นฟู*. กรุงเทพฯ: บริษัท แอคทีฟ พริ้นท์ จำกัด.
- ทัศน หงษ์ทอง. (2559). *ศิลปะในพระพุทธศาสนา: แนวคิดและการตีความ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทวีศักดิ์ ศรีทอง. (2560). *พระพุทธรูปไทยและการศึกษาศิลปะพุทธศาสนา*. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2547). *ศิลปะพุทธศาสนาในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
- สุเมธ เกียรติสุนนท์. (2556). *พระกริ่งวัดสุทัศน์: สัญลักษณ์และความหมายทางศิลปะ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พระไตรปิฎก.

- สมพร ช่วยชู. (2561). *สุนทรียศาสตร์ในศิลปะไทย: ศิลปะพุทธและความงามในวิถีไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ ศิลปวัฒนธรรม.
- วัลลภา สุดใจ. (2553). การศึกษาศิลปะไทยในแง่มุมสุนทรียศาสตร์. *วารสารวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม*, 4(2), 15–34.
- อังคณา สมคิด. (2552). *ศิลปะและวัฒนธรรมไทย: แนวทางการศึกษาผ่านสุนทรียศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Srinivasan, T. (Ed.). (2007). *Aesthetics and art: An introduction to the philosophy of art*. Oxford University Press.